

Urszula Ordon (Częstochowa)

Nauczyciel–wychowawca w świetle oczekiwań dzieci w wieku przedszkolnym

„Szczęśliwe dziecko, które odnajduje (...) na każdym etapie drogi wychowawcę, zdolnego do udzielania mu pomocy w stopniowym zdobywaniu sił i zapału, koniecznych do wypełniania jego ludzkiego przeznaczenia.”

M. Debesse

Dokonujące się przemiany społeczne w sposób istotny warunkują funkcjonowanie systemu szkolnego i tworzą konieczność formułowania coraz to większych wymagań dotyczących jakości pracy pedagogicznej nauczycieli. Znaczne wymogi i oczekiwania kierowane są zwłaszcza wobec nauczycieli realizujących proces dydaktyczno-wychowawczy z małym dzieckiem. B. Jodłowska twierdzi, iż zadaniom tym sprostać może „tylko taki nauczyciel, który będzie posiadał wysokie kwalifikacje merytoryczne, dydaktyczne, wychowawcze, profilaktyczno-korektywne i organizacyjne”¹.

Rozważania teoretyczne i empiryczne dotyczące osobowości i przydatności zawodowej kadry pedagogicznej podejmowane były przez wybitnych psychologów, pedagogów i socjologów. Początkowo wiązano je głównie z pewnymi predyspozycjami osobowościowymi wyrażającymi się posiadaniem zbioru takich a nie innych, oczekiwanych cech charakteru i kompetencji. Z czasem badania empiryczne dowiodły, że równie istotna w procesie kształtowania się „prawdziwego” nauczyciela jest wykształcalność pewnych przydatnych w wybranej profesji właściwości. Inaczej mówiąc, dobrym pedagogiem można się stać w toku działalności zawodowej, w procesie kontaktu z wychowankami i realnym światem szkolnym.

Nauczyciel w ujęciu klasycznym (B. Suchodolski) to osoba, która patrzy w przeszłość, ale przede wszystkim w przyszłość. Ma on być „opiekunem życia, które się tworzy, przewodnikiem w czasy, które nadchodzi, nie ma on mieć zaufania ku wzorcom i przykładom minionym, ku doświadczeniom własnym, ale ma mieć

¹B. Jodłowska, *Start zawodowy nauczycieli klas początkowych*, Wyd. U.J., Kraków 1988, s. 38.

czynną i rzetelną wrażliwość na sytuacje nowe, plastyczność duchową wobec narażających problemów i zadań”².

S. Pamuła przypisuje nauczycielom na progu 2000 roku specyficzne zadania wynikające z nowego modelu i struktury szkoły. Autor w związku z nową sytuacją polityczną w Europie, zaistniałą po upadku komunizmu, eksponuje zwłaszcza postawę patriotyzmu i proeuropejskości nauczyciela, a także ciężące na tej profesji posłannictwo wprowadzenia młodego pokolenia w nową rzeczywistość.

„Ukazanie procesów tworzenie się nowej Polski, jej obecności w Europie jako jednego z państw, ale także jako narodu mającego swe własne wartości, które na przestrzeni historii kraju odgrywały istotną i twórczą rolę, to zadania stojące przed polskim pedagogiem. Nie ulega wątpliwości, iż tak patriotyzm dnia dzisiejszego, jak i łączenie się Polski z Zachodem, stają się istotnymi wyzwaniem dla polskiego nauczyciela”³.

Zawód nauczyciela jest pewnym wyborem moralnym i nieetyczne postępowanie w tym zawodzie powoduje dotkliwe szkody społeczne – pisze S. Krawcewicz⁴. Istotą tej pracy jest bezpośredni, osobisty kontakt z uczniem, podczas którego manifestuje się cała osobowość pedagoga, jego postawy, ideały i wartości, więc to – kim jest, do czego dąży, kim się staje.

M. Maciaszek⁵, dokonując analizy umiejętności przydatnych w pracy pedagogicznej, oprócz wiedzy ogólnej i pedagogicznej eksponuje potrzebę dysponowania pewnymi specyficznymi cechami osobowości oraz doświadczeniem, które stanowi rezultat kontaktów społecznych z wychowankami. Jednocześnie autor jest zdania, że dobrego nauczyciela winna cechować kultura pedagogiczna, której nieodłączny element to twórcze traktowanie swojego zawodu, czyli działanie wykraczające poza schemat, rutynę szkolną, indywidualny styl pracy, a także partnerski stosunek wobec uczniów. Za szczególnie ważne uznaje on zdolności do przekazywania swoim podopiecznym myśli, uczuć i pragnień.

K. Sośnicki⁶ wyróżnia z kolei umiejętności teoretyczne i umiejętności praktyczne jako niezbędne w wypełnianiu pracy pedagogicznej. Pierwsze z nich dotyczą zdolności stosowania wiedzy teoretycznej do teoretycznych celów, drugie natomiast stanowią zdolność ruchowego wykonania pewnych czynności, stosowanie do poprzedzających je procesów myślenia.

Cz. Banach podkreśla znaczenie partnerstwa i wspierania ucznia w zdobywaniu wiedzy. Autor jest zdania, iż w zawodzie nauczycielskim powinny funkcjonować osoby o pełnej, rozwiniętej osobowości, posiadające ukształtowaną hierarchię wartości i mające orientację w dokonujących się przeobrażeniach celów i modeli życia społeczeństwa oraz kształtu jego edukacji.

²K. Duraj-Nowakowa, *Integrowanie edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. Impuls, Kraków 1998, s. 206.

³S. Pamuła, *Nauczyciel na progu 2000. roku*, [w:] red. U. Ordon, S. Podobiński, *Nauczyciel – Szkoła – Język – Kultura*, Wyd. WSP, Częstochowa 2000, s. 161.

⁴S. Krawcewicz, *Osobowość moralna nauczyciela*, „Oświata i Wychowanie” 1988, nr 4, s. 7.

⁵M. Maciaszek, *Kształtowanie umiejętności dydaktycznych nauczycieli*, Warszawa 1978, s. 51.

⁶K. Sośnicki, *Dydaktyka ogólna*, WSiP, Warszawa 1993, s. 8.

Charakteryzując sylwetkę współczesnego nauczyciela i uwarunkowania jego sukcesu zawodowego, Banach podkreśla znaczenie respektowania zasady podmiotowości, wielostronnego rozwoju, kwalifikacji oraz umiejętności pedagogiczno-psychologicznych, głębokiej wiedzy dotyczącej osoby ucznia i mechanizmów rządzących jego postępowaniem, umiejętności nawiązywania partnerskich i demokratycznych stosunków pomiędzy wszystkimi podmiotami edukacji, a także twórczego stosunku do rzeczywistości szkolnej⁷.

Autor wyróżnia grupy zadań zawodowych nauczycieli, ujmując je jako:

- zadania przygotowawcze, które obejmują przygotowanie merytoryczne i metodyczne do lekcji, pisanie rozkładów materiału, planów, wypełnianie dokumentów,
- zadania wychowawcze – polegające na tworzeniu planów pracy wychowawczej, imprez szkolnych, klasowych, współpracy ze środowiskiem, organizacjami społecznymi, rodzicami itp.,
- zadania dydaktyczne – wyrażające się prowadzeniem zajęć, lekcji, dokonywanie oceny uczniów, sprawdzianów, przygotowywanie pomocy, praca indywidualna z dziećmi,
- zadania opiekuńcze – rozpoznawanie i diagnozowanie sytuacji i warunków życia uczniów, troska o zaspokojenie potrzeb wychowanków, czuwanie nad ich rozwojem i zdrowiem,
- zadania w zakresie współpracy ze środowiskiem wychowanków – praca w organizacjach pozaszkolnych, pracach społecznych, organizowanie imprez i uroczystości dla środowiska,
- zadania związane z samokształceniem – doskonalenie warsztatu pracy, udział w różnych formach doskonalenia i doksztalcania się, uzyskiwanie stopni specjalizacji, samokształcenie,
- zadania administracyjno-gospodarcze – udział w pracach remontowych, inwentaryzacjach, urządzanie klasopracowni i warsztatów⁸,

K. Duraj-Nowakowa, opracowując klasyfikacje umiejętności zawodowych nauczycieli, wyróżnia 8 ich grup. W ujęciu autorki są to umiejętności:

- „a) percepcyjne i diagnostyczne – rozumienie i wczucie w stan wewnętrzny ucznia i jego sytuację, umiejętność odróżniania informacji bieżących o uczniu od jego stałej charakterystyki;
- b) projektowania (planowania) – planowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej, opiekuńczej, planowanie lekcji różnych typów, przewidywanie wyników planowania, wybór materiału do lekcji, analiza sytuacji dydaktyczno-wychowawczych i właściwego (skutecznego) rozwiązywania, odpowiednie rozłożenie materiału nauczania, zachowanie niezbędnych proporcji teoretycznych i praktycznych, przewidywanie zmęczenia;

⁷Cz. Banach, *Kultura pedagogiczna – składową częścią procesu uspołeczniania edukacji*, „Nowa Szkoła” 1991, nr 5, s. 271.

⁸K. Duraj-Nowakowa (red.), *Akademicka edukacja nauczycieli*, WN WSP, Kraków 1993, s. 209.

- c) adaptacyjne – zastosowanie sposobów pracy i rozkładanie materiału z uwzględnieniem zasady indywidualizacji, rozwiązywanie problemów metodycznych w zależności od warunków uczenia się;
- d) poznawcze – analiza i interpretacja działalności własnej i innych, samokształcenie, doskonalenie zawodowe, przyswajanie nowości metodologicznych, rzeczowych i metodycznych;
- e) organizacyjne – organizowanie indywidualnej i samodzielnej pracy w klasie i w domu, organizowanie pracy zespołowej, organizowanie pracy pozalekcyjnej, kontrola, ocenianie i korygujące czynności;
- f) pomocnicze – umiejętności gry na instrumencie, rysowania, majsterkowania itp.;
- g) kierownicze – umiejętność inspirowania i sugestii, nowatorstwa i twórczości, wyzwalania entuzjazmu;
- h) komunikacyjne – wprowadzanie pedagogicznie celowych sytuacji, utrzymywanie porozumienia z uczniami, z ich rodzicami, z nauczycielami i zwierzchnikami⁹.

Kwalifikacje nauczycieli Z. Kosyrz ujmuje z kolei jako odpowiedni poziom rozwoju zawodowego, umożliwiający skuteczne kierowanie procesami nauczania i wychowania w złożonych i dynamicznych warunkach życia szkolnego. Autor eksponuje znaczenie:

- postaw moralnych związanych z wychowaniem oraz głębokim przekonaniem o potrzebie kształtowania postaw prospołecznych u wychowanków,
- zdrowia fizycznego i psychicznego jako potencjału warunkującego niezbędny poziom wytrwałości fizycznej i umysłowej,
- specjalistycznej wiedzy teoretycznej i praktycznej będącej podstawą skutecznych działań dydaktyczno-wychowawczych i organizacyjnych.

Pełne kwalifikacje zawodowe nauczycieli, pisze Z. Kosyrz, pozwalają „wydobywać ogólnohumanistyczne wartości wymienionych wyżej składników, dopiero bowiem one wzięte razem „tworzą nauczyciela-wychowawcę”, „określają go” jako kwalifikowanego, kompetentnego i wysoce odpowiedzialnego wychowawcę w środowisku szkolnym¹⁰.

S. Gawlik jest zdania, iż w praktyce szkolnej występują typy nauczycieli przywiązanych emocjonalnie do dziecka. Są to, w ujęciu autora, osoby o bogatym życiu wewnętrznym, odpowiedzialne, obowiązkowe i odznaczające się „najwyższym stopniem cech dodatnich¹¹”.

Dokonując analizy badań, S. Gawlik stwierdza, iż występowanie współzależności pomiędzy osobowością nauczyciela a jego osiągnięciami dydaktyczno-wychowawczymi skłania wielu czołowych pedagogów do poszukiwania cech dodatnich „dobrego nauczyciela”.

⁹K. Duraj-Nowakowa, *Integrowanie...* poz. cyt., s. 207–208.

¹⁰Z. Kosyrz, *Osobowość wychowawcy*, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa 1999, s. 89.

¹¹S. Gawlik, *Oczekiwania osobowościowe uczniów wobec nauczyciela*, [w:] red. U. Ordon, S. Podobiński, *Nauczyciel...* poz. cyt., s. 50.

„Często odnosi się wrażenie, że poprawnie ukształtowana osobowość nauczyciela najzupełniej wystarcza do tego, by należycie ocenić i zrozumieć wykonywany przez niego zawód. Jednakże mogłoby to sugerować, że nauczyciel nie musiałby uczyć się swego zawodu, a jedynie ulepszać własną osobowość, co byłoby fałszywym i społecznie szkodliwym poglądem.

(...) Każdy nauczyciel jest pewną indywidualnością (...). Chociaż pożądane są również cechy uniwersalne, a jedną z wielu jest godność własna nauczyciela połączona ze zdolnością do zachowania szacunku wobec ucznia”¹².

Rejestr walorów nauczyciela opracował również T. Malinowski¹³, wymieniając wśród nich: żywy temperament, nieprzeciętną osobowość, średni wiek, systematyczne doksztalcanie się, ideowość, zrównoważenie, spokój, opanowanie, szerokie zainteresowania społeczne, bogate doświadczenie życiowe i zawodowe, gruntowne wykształcenie, pracowitość, sumiennosc, wyrozumialosc, wrażliwość na krzywdę, obowiązkowość, łagodne usposobienie, silną wolę oraz wysokie walory moralne.

Szczególnie pełnych kompetencji pedagogicznych wymaga pełnienie funkcji nauczyciela dzieci będących w wieku przedszkolnym i młodsoszkolnym.

W tym to właśnie okresie życiowym nauczyciel jest bowiem dla dziecka wzorem i ideałem, godnym naśladowania, jest osobą, z którą mały człowiek całkowicie się identyfikuje. Większość wychowanków w wieku 3–11 lat uznaje swego nauczyciela za wzór i przedmiot naśladownictwa oraz identyfikacji. Odgrywa on ważną rolę w procesie kształtowania psychiki dziecka i tworzenia jego osobowości.

A. Janowski jest zdania, że pedagog będący osobą znaczącą w życiu uczniów jest ich „przywódcą charyzmatycznym, ponieważ uczniowie łatwo i chętnie się mu podporządkowują, choć nie potrafią dokładnie określić, dlaczego ten nauczyciel ma autorytet, prestiż i jest traktowany jako wzór do naśladowania”¹⁴.

S. Gawlik, sumując oczekiwania osobowościowe uczniów wobec nauczyciela klas początkowych, pisze, że nauczyciel jest to osoba, „która w środowisku szkolnym odgrywa rolę kierującego rozwojem umysłowym i społecznym uczniów, przeto oni to, czyli uczniowie rozpoczynający kariery edukacyjne, oczekują, ażeby to był: nauczyciel liberał z niewielką ilością cech konserwatywnych; chętny do współpracy, energiczny, z inicjatywą, poważny, otwarty, uprzejmy, pomysłowy, zorganizowany wewnętrznie, reprezentujący szerokie zainteresowania, aktywny, stały w swoich zasadach postępowania, pewny siebie, ciepły w stosunku do dzieci, posiadający dużą wiedzę, kontaktowy, przyjazny, wyrozumiały, o miłej powierzchowności, chętny w niesieniu pomocy, tolerancyjny”¹⁵.

W przedszkolu oraz w młodszych klasach szkolnych nauczyciel jest organizatorem życia szkolnego dzieci. Dziecko styka się z nim na przestrzeni kilku lat, podczas których tworzą się silne więzi emocjonalne. Często stają się on dla swoich wy-

¹²Tamże, s. 53.

¹³Red. W. Okoń, *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 1959, s. 29.

¹⁴A. Janowski, *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Warszawa 1980, s. 78.

¹⁵S. Gawlik, *Oczekiwania...* poz. cyt., s. 56.

chowanków najwyższym, niekwestionowanym autorytetem, wobec którego niejednokrotnie ustępuje dotychczas uznawany autorytet rodziców.

W miarę wzrostu i rozwoju dziecka nasila się krytycyzm wobec nauczyciela, zmienia się jakość stawianych wobec niego oczekiwań. Walory zewnętrzne oraz pogodne usposobienie nabierają mniejszego znaczenia, wzrasta natomiast ranga predyspozycji moralnych, takich jak: prawdomówność, sprawiedliwość, dobroć, umiejętności.

Jakie są zatem oczekiwania i wyobrażenia związane z osobą nauczyciela formułowane przez dzieci w wieku przedszkolnym? Przeprowadzone badania pozwalają nakreślić portret nauczyciela-wychowawcy małego dziecka. W wyniku sondaży, którymi objęto 67 chłopców i 45 dziewczynek w wieku przedszkolnym, stwierdzono, że wśród oczekiwanych przez dzieci walorów na pierwszym miejscu wymieniana jest uroda (88,9% dziewczynek i 74,6% chłopców), następnie dobroć (77,8% dziewczynek i 100% chłopców), na kolejnym miejscu umiejętność nawiązywania kontaktu z dzieckiem (71,1% dziewczynek i 49,2% chłopców) oraz zrównoważony sposób bycia (51,1% dziewczynek i 59,7% chłopców).

Sprawność fizyczna nauczyciela była cechą, którą wymieniło 55,2% chłopców (nie wspomniały o niej badane dziewczynki). Konieczność posiadania wiedzy i umiejętności dostrzega (11,1% dziewczynek i 32,8% chłopców). Dzieci cenią również poczucie humoru, które jest ważne zdaniem 13,3% dziewczynek i 20,3% chłopców. Uroda, ubiór, noszenie ozdób i biżuterii, używanie perfum jest cechą ważną dla dzieci w wieku przedszkolnym. Najbardziej cenią ją dzieci młodsze (3-, 4-letnie), w mniejszym stopniu dzieci starsze (5-, 6-letnie).

Wymieniając pozytywne cechy nauczyciela, wychowankowie podkreślali znaczenie: dobroci, miłego usposobienia, pogody ducha, dobrego humoru oraz umiejętności nagradzania dzieci. Wśród cech negatywnych na pierwszym miejscu znalazły się: agresja i złość (46,6% dziewczynek, 52,2% chłopców), ponure usposobienie (53,3% dziewczynek, 46,2% chłopców), niesprawiedliwość (26,7% dziewczynek, 44,7% chłopców).

W wyglądzie zewnętrznym nauczyciela ważne jest, zdaniem respondentów, odznaczanie się urodą, estetycznym, modnym ubiorem, szczupłą sylwetką, młodością i sprawnością fizyczną.

Jak wykazują wyniki rozmów przeprowadzonych z dziećmi w wieku przedszkolnym, nauczyciel funkcjonuje w ich świadomości jako osoba pozytywna, „idealna”, u której dominują cechy dodatnie, takie jak: życzliwość, wyrozumiałość, sprawiedliwość, opanowanie, atrakcyjność zewnętrzna. Jest on spostrzegany jako osoba godna naśladowania, będąca wzorem, osoba znacząca, darzona przez dziecko zaufaniem, sympatią i życzliwością. Określając nauczyciela, przedszkolaki akcentowały głównie cechy pozytywne. Wypowiedzi badanych świadczą o mało krytycznym odbiorze swego wychowawcy, związanym w pierwszej kolejności z atrakcyjnością zewnętrzną (dotyczącą urody, figury, ubioru), sprawnością fizyczną i miłym, pogodnym usposobieniem. Wyrażone opinie świadczą o powierzchownym, dotyczącym głównie cech zewnętrznych ujęciu pedagoga, natomiast w niewielkim stopniu odnoszą się do umiejętności pedagogicznych i wiedzy.

Nauczyciel-wychowawca, który pragnie być autorytetem i osobą bliską oraz znaczącą dla dziecka w wieku przedszkolnym, powinien konsekwentnie dbać o własną atrakcyjność i wypracowywanie odpowiednich właściwości psychofizycznych zgodnych z potrzebami i oczekiwaniami swych podopiecznych.

Bibliografia

- Badura E., *Emocjonalne uwarunkowania autorytetu nauczyciela*, Warszawa 1981.
- Banach Cz., *Kultura pedagogiczna – składową częścią procesu uspołeczniania edukacji*, „Nowa Szkoła” 1995, nr 5.
- Dawid J. W., *O duszy nauczycielstwa*, Warszawa 1946.
- Duraj-Nowakowa K., *Integrowanie edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. Impuls, Kraków 1998.
- Duraj-Nowakowa K. (red.), *Akademicka edukacja nauczycieli WN WSP*, Kraków 1993.
- Gawlik S., *Oczekiwanie osobowościowe uczniów wobec nauczyciela*, [w:] red. U. Ordon, S. Podobiński, *Nauczyciel – Szkoła – Język – Kultura*, Wyd. WSP, Częstochowa 2000.
- Janowski A., *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Warszawa 1999.
- Jodłowska B., *Start zawodowy nauczycieli klas początkowych*, Wyd. UJ., Kraków 1988.
- Kosyrz Z., *Osobowość wychowawcy*, PTHP, Warszawa 1999.
- Krawciewicz S., *Osobowość moralna nauczyciela*, „Oświata i Wychowanie” 1988, nr 4.
- Maciaszek M., *Kształtowanie umiejętności dydaktycznych nauczycieli*, Warszawa 1978.
- Nauczyciel – Szkoła – Język – Kultura*, red. U. Ordon, S. Podobiński, Wyd. WSP Częstochowa 2000.
- Okoń W., red. *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 1959.
- Pamuła S., *Nauczyciel na progu 2000 roku*, [w:] red. U. Ordon, S. Podobiński, *Nauczyciel – Szkoła – Język – Kultura*, Wyd. WSP, Częstochowa 2000.
- Pamuła S., *Preferencje etyczne nauczycieli III Rzeczypospolitej*, [w:] *Tolerancja, Szkice i Studia* t. V, red. A. Rosół, M. Szczepański, WSP, Częstochowa 1998.
- Polska Szkoła: Szkoła i system edukacyjny w procesie przemian*, red. B. Pawlica, M. S. Szczepański, I. Wagner, Częstochowa-Katowice 2000.
- Pieter J., *Wpływ nauczyciela na uczniów*, „Chowanna” 1970, nr 1.
- Radwiłowiczowie M.R., *Nauczyciele klas początkowych*, Warszawa 1981.
- Sośnicki K., *Dydaktyka ogólna*, WSiP, Warszawa 1993.
- Winnicka H., *Nowe funkcje nauczyciela*, „Oświata i Wychowanie” 1989, nr 3.